

UDC: 343.8(045)(575.1)

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI JINOIY JAZOLARNI IJRO ETISH TIZIMIDA MAHKUMLARNI AXLOQAN TUZATISH VOSITALARINING TURLARI VA ULARNING FUNKSIYALARI

Matchanov Faxriddin Kuramboy o'g'li,
Toshkent davlat yuridik universiteti
mustaqil izlanuvchisi
ORCID: 0000-0002-5760-8223
e-mail: matchanovfaxriddin@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada muallif O'zbekiston Respublikasi jinoiy jazolarni ijro etish tizimida mahkumlarni axloqan tuzatish vositalarining turlari va ularning funksiyalarining o'ziga xos jihatlarini tahlil qilgan. Muallifning qayd etishicha, jinoyat-ijroiya qonunchiligida mahkumni axloqan tuzatishning asosiy vositalari orasida birinchi o'rinda jazoni ijro etish va o'tashning belgilangan tartibi (rejimi) belgilab qo'yilgan. Chunki rejim jazoni ijro etishning butun jarayonini o'z ichiga qamrab oladi. Maqolada mahkum jazoni ijro etish muassasasida bo'lgan payt jazoni o'tash bilan bog'liq talablarni bajarishi shartligi hamda mazkur talablar rejimning jazolovchi, tarbiyalovchi, ogohlantiruvchi funksiyasidan kelib chiqib amalga oshirilishi qayd etilgan. Shuningdek, rejimning jazolash, tarbiyalash hamda ta'minlash funksiyalari tahlil qilingan. Bundan tashqari, olib borilgan tahlil natijasida muallif mahkumni axloqan tuzatish vositalari jazoni ijro etish va o'tashning belgilangan tartibi (rejimi), tarbiyaviy ish, ijtimoiy va foydali mehnat, umumiy va hunar ta'limi, kasb tayyorgarligi hamda jamoat ta'siridan iboratligi, mazkur axloqan tuzatish vositalari jazoni ijro etishda mahkumlarga nisbatan qo'llanadigan maxsus chora-tadbirlar hisoblanishi va jazoni ijro etishning bir qismi ekanligi haqida xulosaga kelgan.

Kalit so'zlar: mahkumlar, axloqan tuzatish vositalari, rejim, rejimning jazolovchi, tarbiyalovchi, ogohlantiruvchi funksiyalari, jazoni ijro etish va o'tashning belgilangan tartibi.

ВИДЫ СРЕДСТВ НРАВСТВЕННОГО ИСПРАВЛЕНИЯ ОСУЖДЕННЫХ И ИХ ФУНКЦИИ В СИСТЕМЕ ИСПОЛНЕНИЯ УГОЛОВНЫХ НАКАЗАНИЙ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

Матчанов Фахриддин Курамбой угли,
самостоятельный соискатель
Ташкентского государственного юридического университета

Аннотация. В данной статье автор проанализировал виды средств нравственного исправления осужденных в системе исполнения уголовных наказаний Республики Узбекистан и особенности их функций. По замечанию автора, среди основных средств нравственного исправления осужденного в уголовно-исполнительном законодательстве на первое место выходит установленный порядок (режим) исполнения и отбывания наказания, потому что режим включает в себя весь процесс исполнения наказания. В статье отмечается, что осужденный должен выполнять требования, связанные с отбыванием наказания, при нахождении его в пенитенциарном учреждении, и эти требования реализуются исходя из карательной, воспитательной, предупредительной функции режима. Также были

проанализированы функции режима наказания, воспитания и обеспечения. Кроме того, в результате анализа автор пришел к выводу, что средства нравственного исправления осужденного состоят из установленного порядка (режима) исполнения и отбывания наказания, воспитательной работы, общественно-полезного труда, общего и профессионального образования, профессиональной подготовки, общественного воздействия, и исправительные средства считаются особыми мерами, применяемыми к осужденным при исполнении наказания и являющимися частью исполнения наказания.

Ключевые слова: осужденные, средства нравственного исправления, режим, карательная функция режима, воспитательная функция режима, предупредительная функция режима, установленный порядок исполнения наказания.

TYPES OF MEANS OF MORAL CORRECTION OF CONVICTS AND THEIR FUNCTIONS IN THE PENAL SYSTEM OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

Matchanov Fakhridin Kuramboy ugli,
Independent Researcher
of Tashkent State University of Law

Abstract. In this article, the author analyzed the types of means of moral correction of convicts and the specifics of their functions in the system of execution of criminal penalties of the Republic of Uzbekistan. The author notes that in the penal enforcement legislation, the established order (regime) of execution and execution of punishment is in the first place among the main means of moral correction of a convicted person. Because the regime includes the entire process of serving a sentence. The article notes that the convicted person is obliged to fulfill the requirements related to serving a sentence during his stay in a penitentiary institution, and also that these requirements are fulfilled based on the punitive, educational, preventive functions of the regime. Punitive, educational and supporting functions of the regime were also analyzed. In addition, as a result of the analysis, the author came to the conclusion that the means of moral correction of a convicted person consist of the established order (regime) of execution and execution of punishment, educational work, socially useful work, general and vocational education, vocational training and social impact, that these means of moral correction are special measures applied to convicts in the execution of punishment, and that means that is part of the execution.

Keywords: convicts, means of moral correction, regime, punitive, educational, preventive functions of the regime, the established procedure for the execution of punishment.

Kirish

Axloqan tuzatish vositalari jazo turi, so-dir etilgan jinoyatning xususiyati va ijtimoiy xavflilik darajasi, shuningdek, mahkumning shaxsi va xulq-atvorini inobatga olgan holda qo'llanadi.

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-ijroiya kodeksining 7-moddasiga muvofiq, mahkumni axloqan tuzatish vositalariga quyidagilar kiradi:

- 1) jazoni ijro etish va o'tashning belgilangan tartibi (rejimi);
- 2) tarbiyaviy ish;
- 3) ijtimoiy-foydali mehnat;

4) umumiy va hunar ta'limi;

5) kasb tayyorgarligi;

6) jamoat ta'siri.

Jinoyat-ijroiya qonunchiligida mahkumni axloqan tuzatishning asosiy vositalari orasida birinchi o'rinda jazoni ijro etish va o'tashning belgilangan tartibi (rejimi) belgilab qo'yilgan. Bu bejiz emas, albatta. Chunki rejim jazoni ijro etishning butun jarayonini o'z ichiga qamrab oladi. Ilmiy adabiyotlarda rejim tushunchasiga quyidagicha ta'riflar berilgan: rejim (fransuz tilida *resime*, lotin tilida esa *resimen*) boshqaruv degan ma'noni anglatadi. Rejim so'zi bir necha lug'aviy ma'nolarga

ega bo'lib, davlat boshqaruvi, boshqaruv usuli, ishda, ovqatlanishda, dam olishda, uyquda, davolanishda o'rnatilgan hayot tartibi bo'lib, muayyan maqsadlarga erishish uchun qo'yiladigan qoidalar, tadbirlar, normalar yig'indisidir [1].

Rejim deganda, jinoyat-ijroiya qonunlari bilan tartibga solinadigan mahkumni axloqan tuzatish va uni ozodlikdagi mehnatga tayyorlashni ta'minlovchi jazoni ijro etish va o'tash tartibi tushuniladi.

Rejim shaxsni ozodlikdan mahrum qilgan holda, uning hayotini bir xil me'yorda saqlashdir. Mahkumning ruhiyatiga ta'sir ko'rsatish nuqtayi nazaridan qarasak, mahkumni qonun hamda qonunosti hujjatlarida belgilangan qoidalarga muvofiq yashashga o'rgatishdir. Bunda mahkumning hayot tarzi, mustaqil shaxsga xos bo'lgan o'ziga xos odatlari belgilangan qoidalarga moslashtirilishi lozim.

Material va metodlar

O'zbekiston Respublikasi jinoiy jazolarni ijro etish tizimida mahkumlarni axloqan tuzatish vositalarining turlari va ularning funksiyalarini o'rganish, mazkur ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan qonunchilik hujjatlari normalarini tahlil qilish asnosida tahlil, tarixiy-qiyosiy uslub, xususiylashtirish va taqqoslash singari ilmiy bilishning usullaridan foydalanilgan.

Tadqiqot natijalari

Jazoni ijro etish muassasalarida rejim – tegishli qonun hujjatlari hamda ular asosida qabul qilingan qonunosti hujjatlar talablariga rioya qilgan holda, ozodlikdan mahrum etish tariqasidagi jazoni o'tash tartibi, mahkumlarni qo'riqlash xizmati, doimiy nazoratda tutish tartibi, mahkumlarning shaxsiy daxlsizligi va xavfsizligini ta'minlash, huquq va majburiyatlarini ta'minlash, mahkumlarining toifasiga qarab ularni tegishli jazoni ijro etish muassasalariga jazoni o'tash uchun yuborish, sud qaroriga binoan, mahkumning jazoni ijro etish sharoitini o'zgartirishdan iborat.

Rejim mahkumni axloqan tuzatish vositalarini qo'llashni ta'minlaydi. Rejim mahkumga tayinlangan jazoning mazmun-mohiyatini o'zida ifodalab, u mahkumga qo'llanadigan majburlov hamda huquqini cheklovchi vositalarni belgilaydi [2].

Rejim, shu bilan bir qatorda, barcha huquq subyektlarining jazoni ijro etishni ta'minlash bo'yicha huquq va majburiyatlarini belgilaydi. Ya'ni rejim jazoni ijro etishni tashkil etish, jamoat birlashmalari, jazoni ijro etish muassasasi ustidan nazoratni amalga oshiruvchi organlar va mansabdor shaxslarning bu boradagi faoliyatlarini ham belgilab beradi. Rejim amal qiladigan doirani belgilash muhim ahamiyat kasb etadi. Jazoni ijro etish muassasasi hududida vakolatli shaxslar mahkumlar, ularning narsalari, hujjatlari, shuningdek, jazoni ijro etish muassasasiga kirib chiquvchi avtotransport vositalarini tekshiradi.

Mahkum jazoni ijro etish muassasasida bo'lgan payt jazoni o'tash bilan bog'liq talablarni bajarishi shart. Mazkur talablar rejimning jazolovchi, tarbiyalovchi, ogohlantiruvchi funksiyasidan kelib chiqib amalga oshiriladi.

Rejimning quyidagi 3 ta funksiyasi mavjud: 1) jazolash; 2) tarbiyalash; 3) ta'minlash.

Rejimning jazolash funksiyasining mazmuni shundan iboratki, mahkum ozodlikdan mahrum etiladi, jamiyatdan ajratiladi, doimiy nazorat ostiga olinadi, shuningdek, majburiy mehnat, ta'lim va belgilangan tartibda dam olishga jalb qilinadi. Rejim jazoni ijro etish tartibi bo'lganligi tufayli, avvalambor, unda jazoning u yoki bu turining mazmuni jamlangan. U o'z ichiga mazkur jazo turiga xos bo'lgan mahkumlar uchun huquqiy cheklashlar va mahrum qilishlarning butun kompleksini olgan. Tabiiyki, rejim o'z ichiga jazo elementlarini olgan va jazolash funksiyalariga ega. Jazolashni amalga oshirar ekan, rejim talablari mahkumni ichki tartib-qoidalarga rioya qilish, intizomni buzmaslik, o'z xulqini o'zgartirishga majbur qiladi.

Psixologik nuqtayi nazardan qarasak, rejim – bu uzoq muddatli tushkunlik bo'lib, mahkum ozodlikdan, fiziologik va ijtimoiy ehtiyojlarni qondirishdan mahrum etiladi [3]. Bunday ehtiyojlarning qondirilmaligi jismoniy va ma'naviy azob keltirib chiqaradi. Ehtiyojlarning cheklanishi, erk-irodasining nazorat qilinishi mahkumning ruhiyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Mahkumlarning nazorat ostida saqlanishi ularning yangi jinoyat sodir etishlarining oldini oladi.

Agar mahkumning barcha ehtiyojlari qondirilganda, jazodan ko'zlangan maqsadga erishib bo'lmas edi. Biroq mahkumga ko'rsatiladigan ta'sir choralari uning sog'lig'i hamda ruhiyatiga jiddiy putur yetkazmasligi kerak.

Rejimning jazo funksiyasi mahkumlar tomonidan turlicha qabul qilinadi. Kimdir jismoniy ehtiyojlari, kimdir ijtimoiy ehtiyojlarini qondirilmaligidan, yana kimdir esa ham unisidan, ham bunisidan qiynaladi [4].

Rejimning mustaqil tarbiya funksiyasi mavjud. Umuman olganda, kun tartibining belgilanishi (uyg'onish vaqti, uxlash vaqti, jismoniy tarbiya, mehnat vaqti va boshqalar) mahkumning hayotiga juda katta ta'sir ko'rsatadi. Bu mahkumni tarbiyalaydi, vaqtini to'g'ri taqsimlash va undan unumli foydalanishga o'rgatadi.

Rejimning ta'minlovchi funksiyasi shundan iboratki, mazkur funktsiya jazoni ijro etish muassasasida mehnatni tashkil etish, tarbiyaviy ishlarni amalga oshirish, jamoa ishlari, mahkumlar tashkilotini tashkil etish va uni boshqarishni ta'minlaydi. Mazkur funktsiya rejimning jazo hamda tarbiyaviy funksiyasidan ko'zlangan maqsadga erishishni ta'minlovchi funktsiya hisoblanadi.

Rejim tekinox'rlik, ishyoqmaslik, qimorbozlik hamda boshqa salbiy illatlarga qarshi kurashuvchi eng yaxshi vosita bo'lib, u mahkumning xulqi hamda ruhiyati ustidan to'la nazorat qilish imkonini beradi. Rejim qoidalarini buzgan shaxs tegishli tartibda jazolanadi (karser, boshqa koloniya turiga o'tkazish).

Bundan tashqari, jazoni ijro etishda

ma'lum tartibning o'rnatilishi maxsus muassasada joylashgan odamlarni boshqarishga xizmat qiladi. Shunday qilib, rejim talablari jazoni ijro etish organlari va muassasalari hayotining barcha sohalariga kirib boradi. U mahkumlarga ta'sir qilishning boshqa vositalarini tatbiq qilish uchun huquqiy va tashkiliy asoslar yaratadi.

Barcha mahkumlar, ma'muriyat vakillari va jazoni ijro etish organlari hamda muassasalarining faoliyati bilan u yoki bu darajada bog'liq bo'lgan boshqa shaxslar rejim talablarini hisobga olishlari va ularga qat'iy rioya qilishlari kerak.

Jazoni o'tash rejimi va qonunda belgilangan axloqan tuzatishning boshqa funktsiyasini bajarishiga qaramay, qonunchilik mahkumlarni axloqan tuzatishning mustaqil vositasi sifatida tarbiyaviy ishni ham belgilab qo'ygan.

Tarbiyaviy ish O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-ijroiya kodeksining 7-moddasiga muvofiq, mahkumni axloqan tuzatishning asosiy vositalaridan biri bo'lib, mahkumlarda qonun talablari, jamiyatda qabul qilingan qonun talablari va jamiyatda qabul qilingan xulq-atvor qoidalariga rioya etish, shuningdek, bilim va ma'naviy saviyasini oshirishga intilishini shakllantirishga qaratilgan.

Maxsus adabiyotlarda ushbu tushuncha mahkumlarni ma'naviy, huquqiy tarbiyalash, ularning madaniyat, onglik va intizomlilik darajasini oshirish, ularning xulq-atvori, ongi, qarashlari va odatlariga ijobiy ta'sir ko'rsatish, mahkumlarda ijtimoiy foydali xislatlar va ko'nikmalarini shakllantirishni ta'minlashga qaratilgan tadbirlar yig'indisi sifatida ta'riflanadi. Mahkum bilan amalga oshiriladigan tarbiyaviy ish uni axloqan tuzatish, shaxs, jamiyat, qonun normalari, urf-odat hamda an'analariga hurmatda bo'lishga yo'naltirilgan bo'lishi lozim.

Tarbiyaviy ish biror jazo elementlaridan xoli hisoblanadi. Chunki u psixologik-pedagogik ta'sir metodiga asoslanadi. Biroq bu ish

jazoni o'tash sharoitlarida olib boriladi. Bu sharoit esa mahkumlarning ma'lum intizomga rioya etishlarini talab qiladi.

Tarbiyaviy ish huquq normalari tomonidan tartibga solinadi. Bu normalar tarbiyaviy ishning prinsiplari, muhim yo'nalishlari va shakllarini belgilaydi. Bu vosita pedagogika va psixologiya metodlarini qo'llashga imkon beradi [5].

Mahkumga ruhiy ta'sir etishning eng muhim jihati bu – uni qayta tarbiyalashdir. Qayta tarbiyalash deganda, mahkumning oldingi salbiy qarashlari o'rniga to'g'ri fikrni qayta shakllantirishdir. Mahkumni qayta tarbiyalashda, eng avvalo, uning oldingi qarashlarining kelib chiqish sabablarini aniqlab, uning noto'g'riligini mahkumga tushuntirish kerak. Agar mahkumni qayta tarbiyalashda muammolar kelib chiqsa, tarbiyalovchi buni bartaraf etish choralarini ko'rish shart. Biroq yangilish fikr – to'g'ri fikrlashdan voz kechishning bir turi.

Ko'p holatlarda mahkumlar o'z qarashlari noto'g'riligini anglab yetadi, lekin shunday bo'lsa-da, ulardan butunlay voz kecholmaydi: fikr qotib qolgan [3, 65-b.].

Qayta tarbiyalash noto'g'ri fikrlardan qaytarish bilan yakunlanmaydi. Ularni faqat to'g'ri yo'naltirish orqali qayta tarbiyalash mumkin. Insonda yangi dunyoqarash shakllantirishga urinish, uning ijobiy jihatlarini tushuntirish, shu bilan birga, uning "do'stlar"ini o'zgartirishga undash muhim ahamiyat kasb etadi.

Uzoq muddatga ozodlikdan mahrum qilish jazosiga hukm qilingan shaxs bilan qayta tarbiyalash ishlarini olib borish ancha qiyinchilik tug'diradi. Ularning ongiga ozodlikdan chiqqanidan keyin uzoq vaqt yashamasligi va shu sababli qayta tarbiyalanishdan hech qanday naf yo'q degan fikr o'rnashib qolgan. Mana shunday qarashni yo'q qilish qayta tarbiyalashning eng oliy cho'qqisidir. Qayta tarbiyalash mahkumning holatidan kelib chiqib bosqichma-bosqich amalga oshiriladi. Kun tartibida qatnashish majburiy bo'lgan tarbiyaviy ishlar albatta bo'lishi shart.

Tarbiyaviy ishlar mahkumning xulqi, uning sodir etgan qilmishi, jazoni o'tash sharoitidan kelib chiqib amalga oshiriladi. Mahkumlarni axloqan tuzatishning asosiy shakl va metodlari mahkumni axloqan tuzatishga yo'naltirilgan axloqiy, huquqiy, mehnat, jismoniy va boshqa turdagi tarbiyaviy ishlardir [6].

Ma'naviy tarbiya – mahkumlarda jamiyatdagi axloq odob-qoidalarini hurmat qilishga qaratilgan umuminsoniy qadriyatlarni shakllantirishni nazarda tutadi va jazoni ijro etish muassasalarida mahkumlarni axloqan tuzatish maqsadini ko'zlaydi.

Huquqiy tarbiya – mahkumlarda huquqiy madaniyat, huquqiy ong va qonunlarga ongli ravishda itoat qilish ruhini shakllantiradi. Aytish mumkinki, jazoni ijro etish muassasalarida huquqiy tarbiyaning yaxshi yo'lga qo'yilishi mahkumlarni ozodlikka chiqqanlaridan so'ng ham ularda qonunga nisbatan bo'lgan hurmatni kuchaytirish, ayni paytda uni buzganlik uchun bo'lishi mumkin bo'lgan huquqiy oqibatlarini to'g'ri anglashiga yordam beradi.

Jismoniy tarbiya – mahkumlar o'rtasida turli xil jismoniy-ommaviy va sport tadbirlarini o'tkazishnigina emas, balki ularda kelgusida sog'lom turmush tarzini shakllantirishni ham nazarda tutadi.

Mehnat tarbiyasi – mahkumlarda mehnatga nisbatan halol munosabatda bo'lish, ijtimoiy-foydali mehnat shaxs hayotida uning farovon turmush kechirishiga asos bo'lib xizmat qiluvchi eng muhim omil ekanligiga ishonchni shakllantirishga qaratilgan [7, 148-b.].

Tadqiqot natijalari tahlili

Mahkumlar bilan olib boriladigan tarbiyaviy ishning yo'nalishlari va shakllarini tahlil qilganda, u asosan jazolash funksiyasidan xoli bo'lib, mahkumga ozodlikdan mahrum qilish jazosi tayinlangandan ko'zlangan maqsad tushuntirilishi lozimligi haqida xulosa beradi. Biroq tarbiyaviy ish rejim qoidalaridan kelib chiqib amalga oshirilishi lozim. Shundaygina tarbiyaviy ish samarali tashkil etiladi va

bu mahkumning axloqan tuzalishiga yordam berishi mumkin.

Mahkumlarning ijtimoiy-foydali mehnati ularning axloqan tuzalishlaridagi asosiy vosita sifatida ko'rib chiqilgan. Biroq amaliyot va nazariyada uning roli ko'pincha oshirib yuborilardi. Bu mehnat mahkumlarni axloqan tuzatish va qayta tarbiyalash jarayonining asosi sifatida qaralar, jazoni ijro etish muassasalari esa davlat rejasini bajarishi va foyda keltirishi shart bo'lgan ishlab chiqarish korxonalari hisoblanar edi.

Hozirgi vaqtda jazoni ijro etish siyosati va qonunchiligida mehnat tuzatishdan jinoyat-ijroiya tomonga yuz burildi. Shu bilan birga, mehnat jinoiy jazolarning ko'plab turini o'tashda muhim o'rin egallab kelmoqda. Ayniqsa, bu axloq tuzatish ishlari, ozodlikdan mahrum qilish va umrbod ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazolarni o'tayotgan mahkumlarga tegishli. Chunki ish bilan band bo'lmagan mahkumlar sonining oshishi jazoni ijro etish joylaridagi jinoiy holatni keskinlashtiradi.

Ijtimoiy-foydali mehnat – har bir mahkum jazoni ijro etish muassasasida majburiy mehnatga jalb qilinishi shart (bunda mahkumning yoshi, jinsi, mehnatga layoqatligi, sog'lig'i, mutaxassisligi inobatga olinadi).

Rejim bilan bir qatorda mehnat ham mahkumni axloqan tuzatishning muhim elementi hisoblanadi. Mahkumlarning mehnati ham tarbiyaviy, ham iqtisodiy rol o'ynaydi.

Mehnatning tarbiyaviy roli shundan iboratki, mehnat mahkumni tanazzuldan saqlaydi: u ruhiyatni shakllantiradi, maqsad qo'yishga undaydi, jamoa bilan ishlashni saqlab qoladi. Yaxshi tashkil etilgan mehnat inson hamda jamiyat o'rtasidagi ko'prik vazifasini o'taydi. Shuningdek, F.M. Dostoevskiy ta'kidlaganidek, ishsiz mahkumlar bir-birini yeyishga tayyor o'rgimchakka o'xshaydi. Mahkumlarning bir-biriga yetkazadigan tazyiqi mehnat qobiliyatini pasaytiradi [3, 74-b.].

Ishlab chiqarishga mo'ljallangan mehnat mahkumning ham jismonan, ham aqliy rivo-

jlanishiga turtki bo'ladi. Mehnat mahkumni turli xil yot qarashlar, shuningdek, jamiyatga qarshi ish qilishga qaratilgan o'ylab topishdan chalg'itadi.

Mehnat nafaqat tarbiyaviy funktsiya, shuningdek, iqtisodiy funktsiyani ham bajaradi. Mahkumlarning mehnati davlatning jazoni ijro etish muassasasiga qaratilgan xarajatlari qisman kamaytiradi.

Yuqori darajada tashkil etilgan mehnat faoliyatining bir qator muhim tarbiyaviy funktsiyalari mavjud. Jumladan, mahkumning malakasini oshiradi, kasb mahoratini shakllantiradi. Jazoni ijro etish muassasasidagi mehnat ozodlikdagi mehnatdagidan ko'ra oddiygina vaqt o'tkazish uchun mo'ljallanmagan [8].

Mahkumlarni mehnatga jalb etish, mehnatini tashkil etish, ularga haq to'lash va boshqa munosabatlar mehnat qonunchiligi hamda jinoyat-ijroiya qonunchiligi normalari bilan tartibga solinadi.

Mahkum, ayniqsa, voyaga yetmaganlarni axloqan tuzatishning yana bir muhim vositasi bu – ta'limdir. Ko'plab tadqiqotlar va amaliyotning guvohlik berishicha, umumiy va hunar ta'limining darajasini ko'tarish mahkumning xulq-atvori bilan mustahkam aloqada bo'ladi. Umumiy ma'lumot darajasining o'sishi, ayniqsa, ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazoni o'tayotgan shaxslar uchun juda muhimdir. Umumiy va hunar ta'limi mahkumning shaxsini baholashda hisobga olinadi, uning huquqiy maqomiga ta'sir ko'rsatadi.

Ta'lim faoliyati JIEMga tegishli. Ta'lim mahkumga nisbatan ijobiy ta'sir qilib, u axloqan tuzalish va jamiyatga nisbatan muomala madaniyatini shakllantirishga yordam beradi. JIEMda ta'lim mahkumning dunyoqarashini o'stirish, uni shaxs sifatida shakllantirish, muomala madaniyatini rivojlantirish, qonunlarga nisbatan hurmat tuyg'usini oshirishga xizmat qiluvchi aktiv faoliyatdir.

JIEMda ta'lim jarayonining 4 ta guruhdagi motivi o'rganilgan.

1-guruh jamoaviy yo'naltirishga qaratilgan. Bunda mahkumning maqsadi ta'lim olish, ta'limni davom ettirish, axloqan tuzalish yo'lga kirganligini isbotlash, madaniyati o'sganligini ko'rsatish va boshqalar.

2-guruh ta'limga nisbatan vijdonan munosabatda bo'lganlarga nisbatan rag'batlantirish choralarini qo'llash: shartli ravishda ozod qilish, qo'shimcha imtiyozlarga ega bo'lish va boshqalar.

3-guruh muayyan jazodan qutulish uchun ta'lim oluvchi mahkumlar (majburlov vositasi sifatida).

4-guruh muvozanat xarakteriga ega (qo'shimcha mashg'ulot sifatida).

Motivatsiya ta'lim bilan bog'liq bir qator qiyinchiliklarga bevosita bog'liq. Jumladan:

1) ta'lim faoliyati bilan bog'liq bo'lgan qiyinchiliklar;

2) mahkumning o'ziga nisbatan bo'lgan munosabat bilan bog'liq bo'lgan qiyinchiliklar;

3) mahkumning boshqalarga bo'lgan munosabati bilan bog'liq bo'lgan qiyinchiliklar;

4) jazo bilan bog'liq bo'lgan qiyinchiliklar.

Mazkur qiyinchiliklar toifasi bevosita mahkumning tarbiyaviy jarayoni bilan bog'liq. Haqiqatan ham, ta'lim bilan bog'liq jarayon mahkumning axloqan tuzatish jarayonini yanada rivojlantirishi yoki aks ta'sir ko'rsatishi mumkin. Hammasi mahkumning mazkur qiyinchiliklarni qay tarzda qabul qilishiga bog'liq. Kuzatuvlar shuni aniqladi, mahkumlarning qiyinchiliklarni yengib o'tishi ularning axloqan tuzalishiga ijobiy ta'sir etadi. Shunday qilib, ta'lim jarayoni mahkumni axloqan tuzatish jarayoniga ijobiy ta'sir qilishi uchun quyidagilarni amalga oshirish kerak:

1) ta'limning maqsadini mahkum anglab yetishi;

2) ta'lim jarayonida ta'lim oluvchilarning jamoat bilan ishlash muhitini shakllantirish;

3) ta'lim jarayonini qisman nazorat qilish mahkumlar tomonidan amalga oshirilishi;

4) jamoat o'rtasida do'stona muhitni shakllantirish.

Quyidagilar ta'lim bilan bog'liq jarayonning asosiy vositalari bo'lib xizmat qiladi: yagona va differentsiatsiyaviy psixo-pedagogik dastur ishlab chiqish; umumiy va maxsus topshiriqlar; ta'lim-tarbiya jarayonini shakllantirish; qiziqishlarni o'rganish.

O'qituvchilarning faoliyati mahkumning individual-psixologik jihatidan kelib chiqib, uni ta'lim jarayonini o'zlashtirishga yordamlashishga qaratilgan bo'lishi kerak.

O'qituvchining faoliyati mahkumning shaxsini o'rganish va jamoaning ta'limga bo'lgan munosabatini o'rganishdan boshlanishi kerak. Mazkur faoliyat mahkumlarning bilim darajasini aniqlashga ham yordam beradi.

Ta'limdan ko'zlangan maqsadga erishish uchun ta'lim oluvchi va ta'lim beruvchi o'rtasida hamkorlik munosabatlari o'rnatilishi lozim. Jumladan:

1) mahkumning ta'limdan ko'zlangan maqsadini aniqlash;

2) ta'lim jarayoni va uning natijalarini to'g'ri tashkillashtirish;

3) taraflar o'rtasida majburiyatlarning aniqlashtirilishi;

4) ta'lim jarayonidan ko'zlangan maqsadni asoslantirish;

5) mahkumlarning qobiliyatlarini inobatga olgan holda, ta'lim jarayonini tashkillashtirish;

6) ta'lim vositalarini to'g'ri tanlash;

7) mahkumlarning ta'limga bo'lgan munosabatini doimo kuzatib borish.

Kasb tayyorgarligi – mahkum jazoni ijro etish muassasasida ishlash uchun maxsus ma'lumoti yoki tayyorgarligi bo'lmasa, belgilangan mehnatni amalga oshirishi uchun maxsus tayyorlanadi. Jazoni ijro etish muassasalarida mahkum mehnatga jalb qilinishi uchun, zarurat taqozo etsa, kasb tayyorgarligiga maxsus o'rgatiladi. Bundan ko'zlangan maqsad mahkum ham jazoni ijro etish muassasasida, ham ozodlikka chiqqanidan keyin mehnat faoliyati bilan shug'ullanishga sharoit yaratishdir.

60 yoshdan oshgan erkaklar hamda 55 yoshdan oshgan ayollar, shuningdek, nogironligi bo'lgan shaxslar o'z ixtiyoriga ko'ra kasb tayyorgarligiga o'rgatiladi. Mahkumlarning kasb tayyorgarligiga bo'lgan munosabati ularning tuzalish yo'liga kirganligi sifatida inobatga olinadi. Umrbod ozodlikdan mahrum qilingan shaxslar kasb tayyorgarligini bevosita ishlab chiqarish jarayonida oladi.

Mahkumlarning boshlang'ich umumiy ta'lim va kasb tayyorgarligi O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi hamda Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi bilan kelishilgan holatda amalga oshiriladi.

Xulosalar

O'zbekiston Respublikasining jinoyat-ijroiya qonunchiligi turli subyektlar tomonidan ko'rsatiladigan jamoat ta'sirini mahkumlarni axloqan tuzatishning asosiy vositalaridan biri deb hisoblaydi. Ilgari jamoat ta'siri axloq tuzatish mehnat qonunchiligi hamda jazoni ijro etuvchi muassasalar va organlar faoliyatining asosiy prinsiplaridan biri sifatida qaralar edi. Masalan, korxonalar, muassasalar, o'quv yurtlarining jazoni ijro etish muassasalarini otaliqqa olishlari yaxshi natijalar berar edi. Bu ish mahkumlar bilan ularning jazoni o'tashlari paytida ham, shuningdek, ular jazodan ozod qilingandan keyin ham ularni ijtimoiy hayotga qaytarish vaqtidagi chora-tadbirlarni amalga oshirishda o'tkazilardi.

Davlat va huquq-tartibot mustahkamlanib borishi bilan jamoatchilikning mahkumlarni axloqan tuzatishdagi ishtiroki kuchayib bormoqda. Shuning uchun mahkumlarning axloqan tuzalishi jarayoniga jamoat ta'sirining turli shakllari, vositalari hamda usullarini o'rganish va tahlil etish zarur. Buning ustiga keyingi

yillarda bu ta'sirning turli shakllari va subyektlari (ayniqsa, ozodlikdan mahrum qilish joylarida jazoni o'tayotgan mahkumlarga nisbatan) paydo bo'la boshladi. Tarbiya koloniyalari qoshida homiylik kengashlari, ota-onalar qo'mitalari tashkil qilingan [7, 358-b.].

Tarbiya koloniyalarida jamoaviy ta'sir jamoat ishlariga jalb qilingan holda amalga oshiriladi. Tarbiya koloniyalarida ta'lim-tarbiya jarayonini yengillashtirish maqsadida tarbiya koloniyalari huzurida O'zbekiston Respublikasi hukumati tomonidan tasdiqlangan nizom asosida faoliyat yuritadigan vasiylik kengashlari joriy qilinadi. Mahkumlarni qayta tarbiyalashning samaradorligini oshirish hamda tarbiya koloniyasiga bu borada yordam ko'rsatish maqsadida ota-onalar qo'mitasi tashkil etiladi. Bu qo'mitaga faqatgina mahkumning ota-onasigina emas, balki ularning o'rnini bosuvchilar hamda yaqin qarindoshlari ham a'zo bo'lishi mumkin. Ota-onalar qo'mitasi faoliyati tarbiya koloniyasi rahbari tomonidan tasdiqlangan qoidalar asosida faoliyat yuritadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda xulosa qiladigan bo'lsak, mahkumni axloqan tuzatish vositalari jazoni ijro etish va o'tashning belgilangan tartibi (rejimi), tarbiyaviy ish, ijtimoiy-foydali mehnat, umumiy va hunar ta'limi, kasb tayyorgarligi va jamoat ta'siridan iborat. Mazkur axloqan tuzatish vositalari jazoni ijro etishda mahkumlarga nisbatan qo'llaniladigan maxsus chora-tadbirlar hisoblanadi va jazoni ijro etishning bir qismiga aylanadi. Bunda har bir axloqan tuzatish vositalarining o'ziga xos xususiyatlari mavjud va ular o'z xususiyatlaridan kelib chiqqan holda maxsus funksiyalarni bajaradi.

REFERENCES

1. Jinoyat-ijroiya huquqi [Criminal law]. Tashkent, 2013, p. 49.
2. Ugolovno-ispolnitel'noye pravo [Criminal executive law]. Ed. A.I. Zubkov. Moscow, Publishing house NORMA, 2005, 175 p.
3. Shikhantsev G.G. Yuridicheskaya psikhologiya [Legal psychology]. Moscow, INFRA-M Publ., 2009, p. 58.

4. Kommentariy k ugolovno-ispolnitel'nomu kodeksu RF (postateynny) [Commentary on the Criminal Executive Code of the Russian Federation (item-by-article)]. Ed. A.I. Zubkov. Moscow, NORMA-INFRA-M, Publishing group 2007, 201 p.
5. Jinoyat-ijroiya huquqi [Criminal law]. Tashkent, TSUL, 2018, p. 50.
6. Stanislavich M.Ya. Ugolovno-ispolnitel'noye pravo [Criminal executive law]. Moscow, Novyy yurist Publ., 2006, 103 p.
7. Ismailov I., Abdurasulova Q.R., Muxtorov J.S., Usmonov D.M., Rahmanov R.N., Saidqulov Q.A. Jinoyat-ijroiya huquqi [Criminal law]. Tashkent, Ministry of Internal Affairs Academy of the Republic of Uzbekistan, 2016, p. 148.
8. Ponomarev P.G. Effektivnost' pravovykh norm, reguliruyushchikh primeneniye osnovnykh sredstv ispravleniya i perezospitaniya osuzhdennykh k lisheniyu svobody [The effectiveness of the legal norms governing the use of the main means of correction and re-education of convicts sentenced to deprivation of liberty]. Moscow, Statute, 2009, 216 p.
9. Yuryevich E., Aleksandrovich Z., Vladimirovich T., Nechaeva E., Viktorovich M., Isaevna A. The Purpose of "Correction" in the Russian Criminal and Criminal and Executive Law. *Journal of Politics and Law*, 2019, August, no. 12 (6). DOI: 10.5539/jpl.v12n5p6/.
10. Immarigeon R. What is the Place of Punishment and Imprisonment in Restorative Justice? H. Zehr, B. Toews eds. *Critical Issues in Restorative Justice*. Monsey, NY, Criminal Justice Press, 2004, pp. 143–153.
11. Matchanov F. Voprosy mezhdunarodnogo pravovogo sotrudnichestva v bor'be s prestupnost'yu [Issues of international legal cooperation in the fight against crime]. *Society and innovation*, 2020, no. 1, 2/S, pp. 229–235. DOI: 10.47689/2181-1415-vol1-iss2/S-pp229-235/.
12. Coverdale H.B. Caring and the Prison in Philosophy, Policy and Practice: Under Lock and Key. *Appl Philos*, 2021, vol. 38, pp. 415-430. DOI: 10.1111/japp.12415/.
13. Cornelius G. Doing the Right Thing: The Importance of Ethics in Corrections. Available at: <https://www.lexipol.com/resources/blog/doing-the-right-thing-the-importance-of-ethics-in-corrections/>.
14. Fox T.A. The Necessity of Moral Education In Prisons. *Journal of Correctional Education*, 1989, vol. 40, no. 1, pp. 20–25. Available at: <http://www.jstor.org/stable/23291993>.
15. Forsberg L., Douglas T. What is Criminal Rehabilitation? *Criminal Law, Philosophy*, 2022, no. 16, pp. 103–126. DOI: 10.1007/s11572-020-09547-4/.

YURIDIK FANLAR AXBOROTNOMASI ВЕСТНИК ЮРИДИЧЕСКИХ НАУК REVIEW OF LAW SCIENCES

Huquqiy ilmiy-amaliy jurnal

Правовой научно-практический журнал

Legal scientific-practical journal

4 / 2022

BOSH MUHARRIR:

Tashkulov Akbar Djurabayevich

Toshkent davlat yuridik universiteti rektori

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI:

Xodjayev Baxshillo Kamolovich

Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor, y.f.d., dotsent

Mas'ul muharrir: O. Choriyev

Muharrirlar: Y. Yarmolik, F. Muhammadiyeva,
Sh. Yusupova

Musahhih: M. Patillayeva

Texnik muharrirlar: U. Sapayev, D. Rajapov

Tahririyat manzili:

100047. Toshkent shahar, Sayilgoh ko'chasi, 35.
Tel.: (0371) 233-66-36 (1169)

Web-sayt: www.tsul.uz

E-mail: lawjournal@tsul.uz

Obuna indeksi: 1385.

Jurnal 30.12.2022-yilda tipografiyaga

topshirildi. Qog'oz bichimi: A4.

Shartli 21,4 b.t. Adadi: 100. Buyurtma raqami: 177.

TDYU tipografiyasida chop etildi.